

Esko Salminen:

Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968-1991 (Den ti-gande statsmakten? Sovjetunionen/Ryssland i den finska pressen under åren 1968-1991)

Helsingfors: Edita. 1996. 318 s.

Esko Salminens forskning om den finska pressens själv-censur beträffande Sovjetunionen är helt i tidens anda. Boken kommer inte med några överraskningar för den som följt med politik och finsk media under åren 1968-1991. Salminen hävdar att det i synnerhet under 1970-talet i flera avseenden skedde en stark integration mellan de centrala massmedierna och statsmakten och att medierna började bära omsorg om statens östpolitik. Det här visade sig som kritiklöshet i behandlingen av Sovjetunionens utrikespolitik och interna händelser.

Förskönandet av Sovjetunionens förehavanden och förhållandena i landet märktes främst i ledarartiklar och andra opinionsspalter. Enligt Salminen förmedlade nyheterna däremot – åtminstone i fråga om betydande händelser – en relativt riktig bild av Sovjetunionen.

Enligt forskaren förekom det två slag av själv-censur. Dels berodde förtegenheten och försiktigheten på ren fruktan och politisk klokhet. Dels var det inrikespolitiska och maktpolitiska orsaker som förorsakade förtigande och taktiskt förskönande av det sovjetiska systemet.

Salminen analyserar själv-censuren i relation till den västerländsk-liberalistiska pressteorin. Tidningarnas ökade ansvarstagande för statens östpolitik ledde speciellt under 1970-talet till en konflikt med den västerländska yttrandefrihetspraxisen. "Politisk klokhet" medförde att man förvrängde sanningen och medvetet eller omedvetet bedrog läsarna. Enligt Salminen var det värsta att bilden av Finland internationellt befläckades.

Knappast vill någon heller förneka att det förekom själv-censur i östpolitiken. I offentligheten har man främst diskuterat om själv-censuren var nödvändig, överdimensionerad eller helt förkastlig. Denna i högsta grad politiska fråga skall inte behandlas nedan. Oberoende av det, om själv-censuren var godtagbar eller inte, är det nyttigt för både journalistik och kommunikationsforskning att den utforskas.

Utvalda nyhetstoppar

Salminen använder vissa "nyhetstoppar" för att presentera sovjetkrivningar i finsk media. Sådana är t.ex. Tjeckoslovakien 1968, 25-års jubileet för fördraget om vänskap, samarbete och ömsesidigt bistånd, den s.k. VSB-pakten 1973, Solsjenitsyns förvisning ur Sovjetunionen 1974, Afghanistan 1979, Tjernoby 1986 samt Sovjetunionens sönderfall 1991.

Jämsides med dessa nyhetstoppar analyseras behandlingen av sovjetledarna Leonid Bresjnev och Michail Gorbatsjov samt vårt grannland Estland i finsk press.

Valet av teman och nyhetstoppar för noggrannare analys har styrts av examensarbeten som ingått i forskningsprojektet. På grund av det oklara hänvisningssystemet framgår det inte om

slutsatserna och tolkningarna i boken härstammar från Salminen eller den som gjort examensarbetet.

De noggrannare analyserade nyhetstopparna berör framför allt Sovjetunionens utrikespolitik och Finlands förhållande till Sovjetunionen. Salminen tar inte just upp frågor som behandlar sovjetmedborgarens vardag. En analys av sådana artiklar kunde ge en mer varierad bild av den finska pressens sovjetkrivningar.

Då jag i slutet av 1980-talet forskade i hur finnarna uttalade sig om Sovjetunionen fäste jag uppmärksamhet vid en dualism i de vanliga människornas tal. Då de intervjuade talade om förhållandet Finland – Sovjetunionen och om Sovjetunionens utrikespolitik använde de den officiella vänskapsliturgins fraser. Samma människor kunde emellertid komma med synnerligen frispråkiga och kritiska kommentarer om ekonomin, avsaknaden av demokrati och medborgarnas torftiga vardagsliv i Sovjetunionen.

Liknande dualism förekom enligt min uppfattning också i presskrivningarna under 1970- och 1980-talet. Då man skrev om Sovjetunionens utrikespolitik var sordinen starkare än då man behandlade bostadsbristen eller de medborgerliga rättigheterna.

Krönika, inte analys

Salminens politiska utgångspunkter och preferenser kommer fram i boken mycket tydligare än de vetenskapliga målsättningarna och metoderna. Fastän forskningens "sociala beställning" främst var politisk hade materialet utgjort en förträfflig utmaning till att utveckla journalistikforskning. Denna möjlighet har Salminen emellertid försatt genom att nöja sig med traditionell beskrivande historieskrivning.

Vaikeneva valtiomahti? består huvudsakligen av beskrivningar av separata fenomen samt citat och referat från intervjuer med redaktörer under de senaste åren. Dessutom innehåller boken rikligt med citat från rapporter som man funnit i Sovjetunionens arkiv och som berör den finska pressen. En myckenhet intressanta exempel och uttalanden har här samlats mellan två pärmar.

På flera ställen tangerar Salminen intressanta frågor om vilka man ville ha en konkret analys.

Till exempel nämner Salminen täckuttryck som användes för Sovjetunionen ("vissa kretsar", "allmänna intressen" osv.) samt "läsa mellan raderna" -atmosfären. Med hänvisning till Valdemar Melanko talar han om "vänskapens journalistik" som utvecklades för behandling av Sovjetunionen. Denna stil utmärkte sig genom kritiklöshet och genom att man kunde skriva om grannlandets händelser utan att egentligen säga något väsentligt. Det liturgiska elitspråket innehöll även möjligheten till motstånd. Man uttryckte sig så att både de finska och de sovjetiska parterna kunde tolka texterna till sin fördel utan att förlora ansiktet.

Enligt min uppfattning var omskrivningar och flertydighet som uppnåddes genom dem centrala drag i uttryck som gällde Sovjetunionen. Konkret analys av "vänskapens journalistik" finner man emellertid inte i boken. Visserligen framgår förhål-

landet av tillfälliga exempel. "Vänskapens språk" i form av textuell och journalistisk strategi analyseras inte. Tyvärr.

Underkastelse eller anpassning?

"Bilden av Sovjetunionen/Ryssland i den finska pressen under perioden 1968-1991 påverkades av det kalla kriget och VSB-tiden" skriver Salminen. Var det verkligen så? Var inte just 1970-talet tiden för avspänning och avveckling av det kalla kriget?

Trots sin bakgrund som historieforskare behandlar Salminen sitt ämne ohistoriskt. Enligt boken var den finska pressens självcensur framför allt kapitulation inför Sovjetunionens och president Kekkonens påtryckningar. Synpunkten är såtillvida riktig att den visar de båda staternas vilja att styra den finska pressen. Samtidigt fäster Salminen mindre uppmärksamhet vid journalisternas frivilliga anpassning till den politik som majoriteten av folket understödde.

Det är möjligt att Salminens källor har påverkat hans åsikter. Han framför tiotals sidor med påtryckningsexempel som har uppdagats i arkiven i Moskva eller vid intervjuer med redaktörer. Enligt forskningen var påtryckningen starkast i början av 1970-talet, dvs. strax efter ockupationen av Tjeckoslovakien.

Enligt Salminen förhöll sig den finska pressen kritisk till Sovjetunionen ännu vid ockupationen av Tjeckoslovakien år 1968. Kort därefter började självcensuren tilltaga. När sovjettrupperna marscherade in i Afghanistan år 1979 var den finska pressens kritik redan svag. Säkerligen sant, men endast till en del.

För det första är Tjeckoslovakien och Afghanistan inte helt jämförbara fall. Om sovjetpansar hade rullat in i Prag år 1979 hade ökningen av självcensuren knappast varit så uppenbar som i Salminens framställning.

Den andra sidan av sanningen hör just ihop med avspänning och den därmed förändrade atmosfären. Nixons historiska resor till öst och början av Brandts östpolitik ägde rum först efter år 1968. Inte heller europeiska säkerhets- och samarbetskonferensen och stormakternas avrustningsförhandlingar kan avfärdas som obetydligheter.

I Finland påverkades atmosfärförändringen förutom av den universella avspänningen också av den samhällsliga omvälvningen i skiftet mellan 1960- och 1970-talen. Ett centralt drag i den var att man då frigjorde sig från den tidigare negativa inställningen till Sovjetunionen.

Också Salminen talar om "tidens anda" men inte så eftertryckligt som om pressens underkastelse inför påtryckning. Han låter bli att specificera hur den positiva inställningen till Sovjetunionen var en del av den universella atmosfärförändringen och samtidigt en finsk reaktion mot de gångna årtiondens rysshät.

Journalistiken som förskönade förhållandena i Sovjetunionen avspeglar inte endast undfallenhet och taktik utan även äkta attitydförändring. Denna förändring kunde skönjas inte bara hos vänsterungdomen utan hos alla åldersgrupper och nästan alla partier.

Kekkonen kunde visserligen kuva politiker och redaktörer men inte vanliga väljare. Modern forskning må finna Kekko-

nen skyldig till vilka ojustheter som helst, majoriteten av finarna på 1970-talet understödde och till och med beundrade sin president. Samtidigt ökade Finlands handel med Sovjetunionen kraftigt. Detta innebar arbetsplatser för arbetarna och lätt förtjänst för finskt storkapital.

I den ovan beskrivna atmosfären var pressens frivilliga självcensur och blundande för grannlandets problem ett minst lika viktigt fenomen som den självcensur som dikterades av sovjetledarnas anmärkningar eller Kekkonens tordönsstämma.

Självcensuren idag

I många fall hörde den frivilliga självcensuren hop med det taktiska, inrikespolitiska maktspelet som Salminen beskriver. Men minst lika ofta var den ett uttryck för genuin vilja att förstå grannen och bygga broar mellan forna fiender, en önskan att undanröja gamla fördomar bland folket.

En liknande "positiv självcensur" som eftersträvar att övervinna folkets fördomar finner man troligen även i dag.

Låt oss ta ett exempel. Om jag idag skriver ett reportage om somalifamiljernas liv i Finland kan det hända att jag utelämnar mindre smickrande uppgifter om somaliernas förehavanden. Jag gör mig skyldig till självcensur eftersom jag med mitt reportage vill minska finnarnas främlingshat och rasistiska fördomar. Enligt samma logik verkade mången av sovjetfientligheten oroad redaktör på 1970-talet.

I slutet av boken konstaterar Salminen att självcensur är svår att upptäcka medan den är aktuell eftersom den i hög grad verkar i det undermedvetna. Självcensuren kring östpolitiken diskuterades emellertid öppet redan på 1970-talet. Den självcensur som hänger samman med marknadskrafterna och EU-frågorna kan vara betydligt mer dold. Salminen hävdar att en jämförelse med EU-skriverierna haltar eftersom det är frågan om "ett i jämförelse med Sovjetunionen avvikande system, ett förbund mellan demokratiska stater".

Förvisso förekommer det skillnader. Kommissarierna vid EU:s "centralkommitté" kommer knappast med tidningsurklipp i handen för att tillrättavisa finska chefredaktörer. Men då man granskar frågan utgående från redaktörernas självvalda självcensur stöter vi på samma problem vare sig det gäller ett demokratiskt eller totalitärt objekt.

Var vi på knä inför Sovjetunionen?

Vad var det som gjorde att pressen så lätt fogade sig och gav upp sin kritiska attityd? Knappast var det enbart en fråga om ansvar, hopp om taktiska vinningar eller påtryckning. Troligt är att pressen ställde sig i statspolitikens tjänst på grund av det faktum att vi inte har en likadan tradition av yttrandefrihet och av statsmakten oberoende kritisk journalistik som många andra länder i väst. Helt okritiskt – och utan påtryckning från någon främmande makt – godkände vår press under 30-talet att en stor del av finnarna fräntogs sin yttrandefrihet.

Också före den östpolitiska självcensuren var vår press snarare statsmaktens knähund än påpassliga vakt, för att citera Matti Wuori. Samma knähund finns visst fortfarande ibland oss.

En analys av pressen leder inte Salminen att dela uppfattning med Timo Vihavainen om att Finland var på knä inför

Sovjetunionen. Enligt Salminen var det endast fråga om att buga sig.

Självcensur kan ses som ett sätt att buga sig eller visa underkastelse. Betydligt viktigare kan det vara att utreda de faktorer som påverkar det dagliga valet av journalistisk synpunkt på världens händelser. Vill man utforska de finska mediernas undfallenhet beträffande olika håll under åren 1968-91 ger en analys av självcensuren oss endast en aspekt på helheten. Också under denna tid hämtades den dagliga nyhetsjournalistikens agenda och aspekter huvudsakligen från väst.

Pentti Raittila
Åbo universitet